

Душан Протић, историчар
Филозофски факултет у Београду,
Центар за истраживање и историју спорта

УДК 791.221.9:392.28
791.237.6(497)

Стереотипи о Балкану у филмовима о Дракули

Апстракт: Тема до сада није била предмет научног истраживања. Иако постоји богата теоријска литература која се бави појмом „другости“ у књижевности, путописима и романима, сразмерно мали број радова се бави појмом „другости“ у филмовима. Анализом играних филмова стиче се увид у представе које су људи имали о Балкану у различитим периодима и различитим поднебљима. Компаративном методом реконструисе се пут који су стереотипи превазишли до филмова, а посебна пажња се усмерава ка несвесном као важном аспекту ауторског стваралаштва.

Кључне речи: Дракула, Балкан, стереотип, вампир, филм.

Појам „другости“¹ био је предмет многих научних истраживања. У зависности од географске позиције појединих области, које су биле „обележене“ тим појмом, ова истраживања су имала више варијација. Појмови као што су „оријентализам“² и „балканизам“³ у центру су тих изучавања. Њихова главна тема је перцепција Истока⁴ од стране људи са Запада. Како један од највећих научника, који се бавио британским, француским и америчким доживљајима Оријента, у првом реду Арапа и ислама (Блиског истока), Едвард Саид каже: „Оријентализам је генерички термин који употребљавам да бих описао приступ

¹ „Нико није други сам по себи; он је то само зато што није ја; рекавши о неком да је други, ја о њему у ствари нисам још ништа рекао; што је још горе, ја о њему не знам ништа и нећу ништа да знам, јер би ме свака његова позитивна карактеристика спречила да га задржим у оној чисто релативној категорији каква је другост.“ (Todorov, Svetan, *Mi i drugi: Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Београд 1994, стр. 257; у даљем тексту: Todorov, С., *Mi i drugi...*).

² Перцепцијом Истока (Турска, Блиски исток) бавили су се Едвард Саид, Ален Гроришар, Цветан Тодоров.

³ Перцепцијом Балкана бавили су се Марија Тодорова, Весна Голдсворти, Божидар Језерник, Милица Бакић – Хајден.

⁴ Под Истоком се подразумева све што је источно од Запада (Балкан, Оријент).

запада оријенту, оријентализам је дисциплина преко које је оријенту приступано и приступа се систематички, као предмету науке, открића и праксе.⁵ Саид се посебно усредсређује на британске и француске империјалистичке тежње и циљеве. Ален Гроришар у свом делу *Структура Сараја* посебну пажњу поклања импресијама француских путника, које су настале као резултат путовања у Османско царство. Дело Марије Тодорове *Имагинарни Балкан* настало је као неприхватање гетоизације Балкана.⁶ Тодорова у тешкоћама модернизације и националистичким аберацијама види разлог зашто је Балкан све више постајао симбол за агресивно, нетолерантно, варварско, полуразвијено, полуцивильзовано, полуоријентално.⁷ *Измишљање Руританије* Весне Голдсворти настало је као обраћање британској и америчкој публици, са циљем покушаја исправке западних ставова о Балкану.

Гроф Дракула је, може се рећи, један од најупечатљивијих примера тог феномена, како у књижевности тако и у кинематографији. Иако је о самом грофу написано више романа и снимљен велики број филмова,⁸ свега неколико дела приказује оно што тај појам, заправо, осликава – страх од супротног процеса колонизације.⁹

Филмови који су предмет овог истраживања су *Nosferatu*, *A Symphony of Horror* из 1922, режија Фридрих Вилхем Мурнау (Fredrich Wilhelm Murnau), *Nosfe-*

⁵ Said, Edvard, *Orijentalizam*, Beograd 2000, Predgovor (у даљем тексту: Said, E., *Orijentalizam...*).

⁶ Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006, стр. 5 (у даљем тексту: Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*).

⁷ Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 11.

⁸ О Дракули постоје 212 филмова. Због великог укупног броја филмова о вампирима навешће само најважније о Дракули, по избору сајта Eerie books. *The Death of Dracula* (1921), *Nosferatu*, *A Symphony of Terror* (1922), *Dracula* (1931), *Mark of the Vampire* (1935), *Dracula's Daughter* (1936), *Son of Dracula* (1943), *The Return of the Vampire* (1944), *House of Frankenstein* (1944), *House of Dracula* (1945), *Abbott and Costello Meet Frankenstein* (1948), *Dracula Istanbul'da* (1953), *The Blood of Dracula* (1957), *Horror of Dracula* (1958), *The Return of Dracula* (1958), *Brides of Dracula* (1960), *Dracula, Prince of Darkness* (1966), *Billy the Kid VS Dracula* (1966), *The Fearless Vampire Killers* (1967), *Dracula Has Risen From the Grave* (1968), *Blood of Dracula's Castle* (1969), *Jonathan* (1969), *Taste the Blood of Dracula* (1970), *Scars of Dracula* (1970), *Countess Dracula* (1970), *Jess Franco's Count Dracula* (1973), *Vampyros Lesbos* (1970), *Dracula VS Frankenstein* (1971), *Dracula A.D. 1972* (1972), *Dracula's Great Love* (1972), *Blacula* (1972), *Scream, Blacula, Scream!* (1973), *The Satanic Rites of Dracula* (1973), *The 7 Brothers Meet Dracula* (1973), *Blood For Dracula* (1974), *Dan Curtis' Dracula* (1974), *Dracula, Father aner ad Son* (1976), *Count Dracula* (1977), *Zoltan, Hound of Dracula* (1978), *Dracula* (1979), *Love at First Bite* (1979), *Nosferatu the Vampyre* (1979), *Monster Squad* (1987), *Bram Stoker's Dracula* (1992), *Dracula, Dead and Loving It* (1995), *Dracula 2000* (2000), *Dracula, Pages from a Virgin's Diary* (2002), *Dracula II* (2003), *Dracula 3, Legacy* (2004), *Blade: Trinity* (2004), *Van Helsing* (2004). „55 Dracula Movies You Should See Before You Die“, *Eerie books*, <http://www.eeriebooks.com/blog/horror-movies/55-dracula-movies-you-should-see-before-you-die/> (17. 5. 2010).

⁹ Детаљније о овој теми погледати у: Arata, Stephen, „The Occidental Tourist: 'Dracula' and the Anxiety of reverse Colonization“, у: *Victorian Studies*, Vol. 33, No.4, (Summer, 1990), стр. 621–645.

ratu, *The Vampyre* из 1979, режија Вернер Херцог (Werner Herzog) и *Bram Stoker's Dracula* из 1992, који је режирао Френсис Форд Копола (Francis Ford Coppola).

Једну од најуспешнијих и најамбициознијих екранизација Стокеровог дела представља Кополина верзија. Оно што је посебно занимљиво у овом филму јесте да су представљени сви ликови из књижевног дела. Такође га од осталих издваја то што је, поред оригиналне приче, уткао и причу о историјском Дракули – Владу Цепешу. Радња је представљена у виду циклуса који почиње и завршава се на истом месту са истим учесницима.

Мурнау је био припадник немачког експресионизма.¹⁰ Његов филм је, по оцени многих критичара, ремек-дело кинематографије, уједно и један од најуспешнијих филмова о вампирима икада снимљен. Како Мурнау није обезбедио потребна ауторска права, место догађаја је пребачено из Велике Британије на Балтик, уместо Витбија се спомиње Визбург, а имена главних јунака била су измењена. Међутим, Стокерова удовица Флоренс га је ипак тужила и добила на суду, те је, по одлуци те институције, све копије требало уништити. На нашу велику срећу, неколико копија је сачувано, па тако нисмо ускраћени за једно ремек-дело.

Последњи филм који је коришћен у овој анализи је Херцогов *Носферату*. Будући да је аутор био под великим утицајем експресиониста, нимало не чуди што се одлучио за римејк Мурнауовог дела. Вернер Херцог је дао и свој лични печат, проширивши причу и направивши тако један од најбољих филмова о вампирима. У наведеним делима, као што је већ речено, може се препознати страх од „другог“, претња од могуће инвазије и корупције,¹¹ који су отелотворени у лику вампира.

Вампир је митолошко биће које је настало у словенској митологији, посебно на Балкану. Вампиром се сматра дух умрлог или леш који је оживео зао дух или ђаво.¹² Слично објашњење даје Вуков *Рјечник* из 1818. године, у којем је вукодлак синоним за вампира.¹³ О етимологији речи вампир доста се распра-

¹⁰ Немачки експресионизам је авангардни покрет који је настао 1910. године у Минхену као реакција против импресионизма и натурализма, а нашао је свој одраз у сликарству и музици, театру и литератури. Када је Први светски рат погодио сваки део друштва уметност се побунила, па су и филмски ствараоци усвојили тај стил. *Он захтева нестварно изражавање емоција. То је приказивање човековог душевног стања. Експресионисти наглашавају темељна људска осећања: страст, мржњу, тескобу и, у мањој мери, љубав.* (Sklar, Robert, *Film. An International History of The Media*, London 1993, стр. 75–80)

¹¹ Goldsvorti, Vesna, *Izmišljanje Ruritaniје. Imperijalizam mašte*, Beograd 2005, стр. 89–90 (у даљем тексту: Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*).

¹² Bunson, Matthew, *Vampire Encyclopedia*, New York 1993, стр. 219.

¹³ Вукодлак се зове човјек у кога (по приповеткама народнијем) послје смрти 40 дана уђе некакав ђаволски дух и оживи га (повампири се). По том вукодлак излази ноћу из гроба и дави људе по кућама и пије крв њихову. Ераковић, Радослав *Скице рубних простора књижевног наслеђа*, Београд 2009, стр. 78 (у даљем тексту: Ераковић, Р., *Скице рубних простора...*).

вљало. Неки сматрају да је настала од турске речи „uber“, словенски „urior“, што значи вештац. Други, да је настала од српске речи „вампир“.¹⁴ Током времена су се појављивала још нека објашњења, али су ова два становишта ипак најзаступљенија.¹⁵ Верује се да је прво помињање појма у западној Европи било у аустријском часопису *Vossische Zeitung*, број 98, који је објављен 1725. године, у време кад Аустријска царевина влада Србијом.¹⁶ У том часопису налази се извештај по којем је у селу Кисилеву дошло до „вамписке епидемије“. Шест година касније, тачније 1731, слична „епидемија“ појавила се у селу Медвеђа код Крушевца. На лице места послати су војни хирурзи како би испитали ствар. Тада настаје чувени извештај *Visum te Repertum*.¹⁷ Године 1732. године питање вампира било је изнето пред Академију у Берлину. Тада је реч вампир стигла у Европу и постала општа.¹⁸ Реч се први пут појављује у енглеском језику 1734. године у *Енглеском речнику*.¹⁹ Енглески израз vampire изведен је од немачког vampir, који је првобитно преузет од српске речи вампир.²⁰ У светској књижевности вампири се првобитно појављују у поемама.²¹

Као што је познато, мотив вампира је на различите начине инспирисао круг аутора који су, потпуно у складу са духом епохе, показивали велико интересовање за „онострано“ искуство.²² Први роман који је написан с темом вампира био је *The Vampire* (1819) Џона Полидорија.²³ До Стокеровог најпознатијег вампира чекаће се још седамдесет осам година.²⁴ Абрахам Стокер је провео седам година

¹⁴ Wilson, Katharina „The History of the Word 'Vampire'“, у: *Journal of the History of Ideas*, vol. 46, no. 4. (Oct.–Dec. 1985), стр. 577–583.

¹⁵ Постоји објашњење по ком су Словени, када су дошли на просторе данашње Босне, видели свице који су летели, за разлику од оних из њихове постојбине (нису могли да лете), сматрајући их ђаволима или утварама ноћи. Њихов назив је *lampyris noctiluca*. Тако је у Босни дошло до назива „лампир“, које је касније прешло у вампир. (Bugt, Malcolm „Review: Notes on the Origin of the Word 'Vampire'“, у: *The Slavonic and East European Review*, vol. 28, no. 70. (Nov., 1949), стр. 306–307)

¹⁶ „Vampire“, Starisloveni, Vampire, Warevolves, Staroslovenska mitologija, religija i istorija, <http://www.starisloveni.com/english/vampire.html> (17. 5. 2010).

¹⁷ У преводу: *Виђено и откривено*. Документ је настао 1732. године.

¹⁸ Зечевић, Слободан, *Митска бића српских предања*, Београд 1981, стр. 126 (преузето из Ераковић, Р., *Скице рубних простора...*, стр. 77–78).

¹⁹ Oxford English Dictionary

²⁰ „Vampire“, Merriam-Webster Online Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/vampire> (17.05.2010).

²¹ *The Vampire* (1748) Heinrich August Ossenfelder; *Lenore* (1773) Gottfried August Bürger; *Die Braut von Corinth* (*The Bride of Corinth*) (1797) Johann Wolfgang von Goethe; Samuel Taylor Coleridge's unfinished *Christabel*; Lord Byron's *The Giaour* (1813).

²² Ераковић, Р., *Скице рубних простора...*, стр. 78. (фуснота бр. 59).

²³ Полидоријево дело је дуго приписивано Бајрону и чак је Гете рекао да је то *најбоље што је Бајрон написао*. (Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 91).

²⁴ Абрахам Брам Стокер – Abraham Bram Stoker (1847, Даблин–1912, Лондон); *Dracula* (1897).

истражујући у библиотеци Британског музеја у Лондону, такође се често консултовао с Армином Вамберијем, професором Будимпештанског универзитета.²⁵ Крајем 1897. године објављено је дело које ће постати најпознатији вампирски роман свих времена. Стокер је у почетку планирао да главном лику додели име гроф Вампир. Међутим, професор Вамбери му је испричао за Влада Цепеша, те је тако настао гроф Дракула. Преко поема и романа²⁶ реч и појам вампир улазе у светску књижевност, што ће утицати на стварање мита.

Ко је гроф Дракула?

Централна личност већине филмова о вампирима је управо Стокеров гроф Дракула.²⁷ Његов лик је рађен по узору на влашког војводу из XV века Влада Цепеша.²⁸ Као историјска личност, Влад је био типичан хришћански владар XV века. Водио је мање или више успешне ратове и походе против неверника. Саградио је пет, а донацијама помогао великом броју већ постојећих манастира. Активно је учествовао у политици суседних земаља (Угарска, Молдавија, Турска). Међутим, оно што га је обележило за цео живот и што ће касније Брам Стокер искористити за свог грофа Дракулу, јесу зверства која је Влад Цепеш починио у градовима Сибиу и Брашов, у селима Серкаја и Мика, те испред непријатељевих тврђава као што је Фарагаш. Због тих зверстава ће

²⁵ Floresku, Radu, Mekneli, Rejmond, *U potrazi za Drakulom. Istinita priča o Drakuli i legendama o vampirima*, Beograd 1990, стр. 27 (у даљем тексту Floresku, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...*).

²⁶ Споменућемо најважније романи између Полидоријевог и Стокеровог дела: *Varney the Vampire* (1847) James Malcolm Rymer, *Carmilla* (1871) Sheridan Le Fanu.

²⁷ Постоји више биографија Влада Цепеша, али најпотпунија и једина која се компаративном методом бави проблемом на релацији Влад Цепеш – гроф Дракула је Floresku, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...*

²⁸ Влад Цепеш је рођен 1431, као други од три сина влашког војводе Влада II. Добио је надимак Дракула, јер је рођен исте године када је његов отац Влад II постао витез Реда змаја. Године 1444. Влад Цепеш и његов млађи брат Раду Лепи бивају послати у турско заробљеништво, као таоци (гаранти) да ће Влад II извршавати своје вазалне обавезе према султану Мурату II. Присталице Јаноша Хуњадија, у децембра 1447. убијају Влада II и најстаријег сина Мирчу. Када се избавио из заробљеништва, млади Дракула бежи у Молдавију својим рођацима. Раздобље 1451–1456. године провео је у Влашкој под надзором Јаноша Хуњадија, свог ментора. Са доласком на власт свети се убицама оца и брата. Када је учврстио своју владавину посветио се борби против Турака. У зиму 1461. креће у свој Дунавски и Влашки поход, који је трајао до јесени 1462. године. Ти походи учиниће да остане упамћен као наследник Хуњадија у одбрани хришћанства. У пролеће 1462. године Мехмед II Освајач предузима инвазију на Влашку. Влад Цепеш је, као слабија страна, водио „тактику спаљене земље“. Дракула успева да стигне до угарског краља Матије Корвина, који га због лажних оптужби за прелазак у ислам баца у тамницу (1462–1474). За време тамновања упознаје Корвинову сестру и жени се њоме. Покушај да се врати на влашки престо уз помоћ Иштвана Боторија, Стефана Молдавског и Матије Корвина, бива осујећен. Убрзо после усталичења изгубио је живот у близини Букурешта.

и добити надимак Цепеш, што значи „онај који набада на колац“. Турци ће га звати Казиклу Беј, што има исто значење. Већина Владових трансилванијских зверстава одиграла се између 1459. и 1461. године. Разлог таквог понашања су године проведене у турском заробљеништву. Оне увелико објашњавају његову превртљиву природу и перверзну личност. Две особине ће посебно обележити Владову личност. Једна је била сумњичавост: никад више неће се поверити Турчину ни било којем другом човеку, пријатељу или непријатељу. Друга је била осветољубивост: Дракула неће заборавити нити опраштати онима који су му се замерили, били они на високом положају или обични људи.²⁹

Френсис Форд Копола се у свом филму много више усредсређује на грофово порекло и разлоге његовог проклетства, него што су се тиме бавили Мурнау или Херцог, па чак и сам Стокер.³⁰ За Мурнауа и Херцога „Дракулин вампиризам је некомплицован у смислу да је то зла, сатанска моћ, коју треба уништити“.³¹ Копола је лик градио по узору на немачке приче из XV века.³² Разлог те демонске моћи он управо види у Дракулином пореклу. Немачке приче су написане највероватније због политичких разлога, како би оцрниле влашког владара. Прву верзију немачког текста написао је вероватно у Брашову саски учењак. Писац је изразио заједничко осећање Саса из Брашова и Сибиуа који су били на удару Владовог гнева.³³ Те приче искоришћене су за филм и могу се најбоље видети у сцени у којој Ван Хелсинг, листајући књигу, доводи у везу грофа Дракулу и Влада Цепеша. У њој се види Дракулин портрет у дрворезу и страница текста који чине прве две стране немачког памфлета из касног XV века, који се налази у Будимпешти.³⁴

Веома је занимљив начин на који је Копола приказао Влада на почетку филма, у малом историјском уводу. Његов оклоп, симбол припадности Реду змаја, у свему подсећа на ђавола, како по боји тако и по облику. Припадник Реда змаја је називан Дракон, на румунском Дракул.³⁵ Двојаким значењем речи „Дракул“, која у исто време значи и ђаво и змај, постављен је камен темељац за изградњу

²⁹ Florescu, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...* стр. 42.

³⁰ Стокер само спомиње да је Дракула некада давно владао многим народима, мислећи при том на Влада Цепеша, али га нигде не спомиње по имену.

³¹ Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...* стр. 100.

³² Поред немачких постоје и руске приче, које покушавају да дају позитивнију слику: он је приказан као велики владар, храбар ратник. Оне теже да оправдају приче о злочинима, као акције јаког владара.

³³ “Beheim and the Dracula connection”, у: *Journal of Dracula Studies*, Dracula Research Centar, http://www.blooferland.com/drc/index.php?title=journal_of_dracula_studies#number_5_282003.29 (17.05.2010).

³⁴ Florescu, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...* стр. 56.

³⁵ Владовом оцу Владу II (1436–1442; 1443–1447) у Нирнбергу су предате инсигније витешког Реда змаја, којим се обавезао да ће Христову цркву бранити од неверника. При том је добио надимак Дракул, што је значило ђаво, што и данас значи у румунском језику, а значило

мита о грофу Дракули. „Змај као такав, несумњиво, има извесну сродност са змијом, за шта говори већ и сама етимологија његовог имена. Змајеви се најчешће појављују у виду крилате огњевите змије.“³⁶ На тај начин може се извести закључак у којем долази до изједначавања појмова ђавола и змаја, будући да змија персонификује ђавола. Такође је могуће да су необразовани, празноверни сељаци, видевши Влада оца како носи заставу са симболом змаја, протумачили то као знак да се овај удружио са ђаволом.³⁷

У суштини, на „Дракулу се гледа као на метафору за стање на Балкану и за западно одбацивање балканског европејства као *нечисто*“.³⁸ У прилог томе говори начин на који Дракулу убијају представници запада, Џонатан Харкер (Британац), Абрахам Ван Хелсинг (Холанђанин), Квинси Морис (Американац): „Грофа Дракулу, изданак побочне лозе изумируће европске аристократије, на крају поразе удружене снаге западне (и беле англосаксонске протестантске) буржоазије, међународна скупина пробраних „професионалаца“, користећи надмоћну технологију“.³⁹ На стварање мита о грофу Дракули утицало је више ствари. На првом месту су његова зверства по којима је био чувен, која су му дала карактер. Затим надимак Дракула, наслеђен од оца, чешће превођен као ђавољи син, који му је дао име. Потреба тадашње читалачке публике за егзотичним и неприступачним пределима, те непознавање земље којом је Влад Цепеш владао, грофу Дракули на крају даје и просторну димензију. Оно што обједињује све наведено је чињеница да је он историјска личност.

Балкан из бедекера⁴⁰

Начин на који су аутори (како Стокер тако и тројица редитеља) представили Трансилванију, постојбину грофа Дракуле, посебно је важан. Из њихових приказа може се закључити какве представе су имали и којих образаца су се држали у погледу Трансилваније. Опис земље, неукроћене дивље природе, сујеверног становништва са старим ношњама уклапа се у слику коју даје путник

је и змај. Влад Цепеш је познат и као Дракула, деминутив од Дракул, што значи син змаја или ђавола. (Floresku, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...* стр. 28).

³⁶ Чајкановић, Веселин, *Живот и обичаји народни. Студије из религије и фолклора*, Београд 1924, стр. 185.

³⁷ Floresku, R., Mekneli, R., *U potrazi za Drakulom...* стр. 28–29.

³⁸ Dimitrijević, Branislav, „Nosferatu u Srba“, *Vreme* (Београд), 21. јун 1993, стр. 42 (преузето из Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...* стр. 100–101).

³⁹ Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...* стр. 105.

⁴⁰ Опширније о Балкану у путописним делима погледати: Todorova, M., *Imaginarni Balkan...* и Jezernik, Božidar, *Divlja Evropa. Balkan u očima putnika sa Zapada*, Београд 2007. (у даљем тексту: Jezernik, B., *Divlja Evropa...*). Опширније о Балкану у књижевним делима погледати: Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...*

из романтичарског времена.⁴¹ Прве информације о Трансилванији дате су на почетку филмова, као одговор на Харкерово, односно Хутерово интересовање за земљу у коју путује. Опис Трансилваније разликује се од филма до филма.

Такође је веома битна перспектива из које се посматра. За посетиоце са запада (Харкер, односно Хутер; Ренфилд, односно Нок) она има чешће негативну конотацију, док за становнике Трансилваније (Дракула, односно Орлок) она има позитивно значење. Код Мурнауа сазнајемо да је Трансилванија „земља фантома, духова и пљачкаша“.⁴² Такав опис наводи на закључак да је Трансилванија земља сујеверја и безакоња. Херцог, међутим, даје најбољи опис земље. За Херцогове ликове Трансилванија се налази „[...] иза шуме, дивно место. Помало мрачно, али узбудљиво. Где још има вукова и људи верују у духове“.⁴³ И овде се наслућује сујеверје, али уз целовит и сликовит опис природе. Кополин Харкер у дневнику записује како путује ка месту „усред Карпата, једном од најсуровијих и најдивнијих делова Европе“,⁴⁴ да би касније то постало „проклето место по којем ђавоља деца ходају у људском облику“.⁴⁵ За Кополиног Дракулу „то је најлепше место које је икад створено, земља иза далеких шума, окружена величанственим планинама, дивним виноградима, са прелепим нежним цветним пољима каквих нема нигде другде“.⁴⁶ Земља каквом је Мурнау приказује уклапа се у романтичарске описе. Високе планине Карпати, којима се не види крај од облака, на ободима планина шуме четинара, непрегледна поља и ливаде по којима јуре коњи. Сурова нетакнута природа без трагова индустријализације и механизације. Вођен Мурнауовим приказом, Херцог је успео да још верније и доследније прикаже Трансилванију, каквом су је видели и романтичари. Поред планина, шума и поља, Херцог приказује неукротиву природу, потоке и успоне који су тешки за савлађивање.⁴⁷ Целокупни Кополин приказ Трансилваније је искаркиран и као такав се разликује од претходна два. Стиче се утисак да је

⁴¹ „Први путници посматрали су природу оком практичних људи и нису имали довољно смисла за њену живописност ни времена за уживање у њеној лепоти. За њих је природа углавном била мање или више опасна препрека коју треба савладати. Такав став темељно је промењен у доба романтизма које је пробудило жељу за далеким и тешким путовањима у потрази за романтичним пределима, где цивилизација још није избрисала примитиван начин живота, где се још увек могла наћи занимљива стара ношња, где су дивљина, узвишено и питорескно наизменично нудили своје чари, где је сјаја и раскоши било у изобиљу и сива природа никад није осетила људску руку која би је упрљала.“ Jezernik, B., *Divlja Evropa...* стр. 35.

⁴² *Nosferatu, a Symphony of Horror*, Friedrich Wilhelm Murnau (1922).

⁴³ *Nosferatu, The Vampyre*, Werner Herzog (1979).

⁴⁴ *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁴⁵ *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁴⁶ *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁴⁷ У XIX и XX веку путници по Балкану увек су изнова били опчињени романтичном лепотом дивљих и неприступачних планина и неукроћених река. Они су бирали узвишене епитете за те призоре које су сматрали тако лепим да се не могу описати. Jezernik, B., *Divlja Evropa...*, стр. 36.

Трансилванија, каквом је Копола приказао, готово изврнута слика. Мрачно и туробно место прекривено измаглицом, „где владају ужас, тама и страва... грозна жалост га окружује“.⁴⁸ Дворац се налази на врху брда до ког води кривудасти пут, оивичен провалијом с једне, и литицом с друге стране. Дворац, атмосфера, време, све подсећа на Марвел филмове или филмове Винсента Прајса, па чак и анимиране филмове о грофу Дракули.

Као што је био случај и са земљом, „где цивилизација још није избрисала примитиван начин живота, где се још увек могла наћи занимљива стара ношња“,⁴⁹ Мурнау и Херцог се и код приказа становништва држе романтичарског обрасца перцепције.⁵⁰ Стереотипи који су важали за XIX век верно су пресликани на платно и код Мурнауа и код Херцога. Међутим, старо, офуцано и прљаво становништво у народним ношњама, у једној ствари се ипак не поклапа са романтичарима, јер је заправо веома гостољубиво. У сва три филма Харкер, односно Хутер, налази на веома отворене и добронамерне људе. Такође, постоји још једно становиште када је у питању популација која окружује Грофа, а које може бити занимљиво. Наиме, код Стокера се „чини да Џонатан Харкер сусреће невероватан број Срба, Словака и Чеха, а сразмерно мало Румуна и Мађара“.⁵¹ Или, како то пише Стокер: „Покаткад бисмо прошли поред Чеха и Словака, одевених у живописне ношње и ја приметих да међу њима влада болна гушавост.“⁵² Међутим, у сва три филма, Цигани су најзаступљенији.⁵³ Код Мурнауа и Кополе они су Дракулине верне слуге које ће пре умрети него изневерити свога господара, једини који му служе, а да нису животиње или вампири. Код Кополе се наводи да Дракула „има контролу над примитивним облицима живота: шишмишима, пацовима, вуковима“.⁵⁴ Поставља се питање где се ту уклапају Цигани? Да ли су и они „примитивни облици живота“? Очигледно је да и данас постоји стереотип о Румунији, земљи Цигана.⁵⁵

⁴⁸ Монтескје, *Персијска писма*, писмо CLVI (преузето из Groiřar, Alen, *Struktura Saraja. Azijatski despotizam kao tvorevina mašte na Zapadu u XVIII veku*, Beograd 1988, стр. 33; у даљем тексту: Groiřar, A., *Struktura Saraja...*).

⁴⁹ Jezernik, B., *Divlja Evropa...*, стр. 35.

⁵⁰ Енглески путник 19. века углавном је имао неповољно мишљење о поданицима Отоманског царства хришћанске вере, зато што су прљави, неписмени и грамзиви (какви сиромашни људи, где чуда, често и јесу) и улицице и негостољубиви и невоспитани (какви заплашени људи, где чуда, често и јесу). Jezernik, B., *Divlja Evropa...*, стр. 35.

⁵¹ Goldsvorti, V., *Izmiřljanje Ruritanije...*, стр. 98.

⁵² Stoker, Brem, *Drakula*, Beograd 2005, стр. 14.

⁵³ Године 1900. Бедекеров водич за Аустрију изнео је процену да у Трансилванији живи: 1.395.000 Румуна; 765.000 Мађара; 222.000 Саса; 88.000 Цигана; 26.000 Јевреја; 8.400 Јермена, те незнатан број Срба, Словака, Чеха (Goldsvorti, V., *Izmiřljanje Ruritanije...*, стр. 98).

⁵⁴ *Bram Stoker's Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁵⁵ Румунија има 21.698.181 становника, од тога 535.250 Цигана (2,5%) по попису из 2002. године. Цео попис доступан на <http://www.recensamant.ro/datepr/tbl4.html> (17.05.2010).

Као што је раније поменуто, Трансилванија је земља фантома у којој људи верују у духове. Сујеверје је један од битних стереотипа, поготово код Мурнауа и Херцога.⁵⁶ Езотеричне књиге, амајлије у виду крстића и бројаница, заштитни обреди, света водица и становници који се, на помен Грофа, сваки пут прекрсте у име неке заштите. Овакви симболи постоје у сва три филма. Они јасно указују на сујеверје које је свеопште.

Симболи земље и крви, веома битни још од процеса настанка нација, били су актуелни у време настанка Стокеровог *Дракуле*, а посебно када је настајало Мурнауово дело. Стога те симболе треба посматрати из перспективе тога времена. Дракула се „мора одмарати почивајући у земљи своје домовине да би повратио своју злу моћ“.⁵⁷ Како би уништили његову злу моћ, они врше егзорцизам на земљи. Ако је земља његове домовине демонска и зла, значење се преноси на целу домовину. Слично је и са становништвом. Дракула је вампир, али је пре свега Румун. Вампир постаје онај ко са Дракулом помеша крв.⁵⁸ Поред тога што постаје вампир, он постаје и Румун. Тако се, по Цветану Тодорову, идеја нације ствара према моделу расе: то је „крвна“ заједница, то јест биолошки ентитет на који појединац нема никаквог утицаја.⁵⁹ Долази до изједначења између вампира и Румуна, тако да Румуни добијају негативно значење.

Корени Оријента⁶⁰

Како је Балкан био дуго у саставу Османског царства, тако су многе ствари које су важиле за само Царство пресликаване и на њене периферне делове, у овом случају на Балкан. Многи стереотипи у филмовима којима се бавим у овом

Иако Румунија није земља са највећим бројем Цигана у Европи (како по стварном броју тако и процентуалном односу), они се често доводе у везу са Румунијом и Румунима. Разлог томе је што велики број Цигана из Румуније одлази у „Европу“ у потрази за бољим животом. Међутим, тамо се углавном баве криминалом, због којег нису омиљени код становника земаља Европе. Будући да су они румунски држављани, Европљани имају негативно мишљење о свим румунским држављанима, за које сматрају да су углавном Цигани. Види: „Romanian Not Gipsy“, *Hubpages*, http://hubpages.com/hub/romanian_emigrants (17.05.2010).

⁵⁶ „Трансилванија би се с разлогом могла назвати земљом сујеверја, јер нигде другде ова необична квргава биљка обмане не цвета тако упорно и у тако запањајућој разноврсности. Изгледа готово као да су читаве врсте демона, вилењака, вештица и злодуха, истеране из остатка Европе чаробним штапићем науке, пронашле уточиште у овом планинском бранику, врло добро свесне да ће наћи упориште, из кога још извесно време могу да се одупиру гонитељима.“ Gerard, *Transylvanian Superstitions*, стр. 130 (преузето из Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*, стр. 95).

⁵⁷ *Bram Stoker's Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁵⁸ Прво Дракула пије његову крв, затим жртва пије Дракулину крв.

⁵⁹ Todorov, C., *Mi i drugi...* стр. 369.

⁶⁰ Не постоји дело које се посебно бави стереотипима о Балкану, а које своје корене имају у Оријенту. Више о перцепцији Оријента погледати: Gorišar, A., *Struktura Saraja...* и Said, E., *Orijentalizam...*

раду преносе се као представе путника са Запада о Оријенту. Стокер је своје дело, по ком су рађени филмови, радио и на основу путописа који су настали у XVIII и XIX веку.⁶¹ У време настанка тих путописа Турска је била на Балкану, што донекле оправдава Стокеров приказ.

Антагонизам између Запада и Истока је, може се рећи, доминантан мотив како код Стокера тако и код Кополе. У сцени када се Харкер брије и разговара са Дракулом добија се објашњење за све чудне ствари које је видео после свог доласка: „Ми смо у Трансилванији, а Трансилванија није Енглеска. Наши обичаји се разликују од ваших. И кажем ти [...] многе ствари ти овде могу изгледати чудно.“⁶² Такво размишљање је својствено за западњаке, посебно француске путнике. Њихова представа Оријента настала је као плод њихових дугогодишњих путовања на Исток. „Нарави и обичаји који постоје у тој земљи потпуно се разликују од наших нарави и обичаја.“⁶³ Како би се тај антагонизам нагласио, повучена је нека врста географске границе. За Стокера граница која раздваја Запад од Истока јесте мост Сечењи на Дунаву у Будимпешти. Једини приказ преласка тог моста имамо код Кополе: „Рано ујутро кренуо сам из Будимпеште, имам осећај да напуштамо Запад и улазимо на Исток.“⁶⁴ Нису сви као Стокер сматрали да је граница у Будимпешти: „Оријент се може назрети већ на Масариковој железничкој станици у Прагу.“⁶⁵ Или: „Неки путници из XIX века мислили су након преласка из Земуна у Београд да су завршили с цивилизованим светом.“⁶⁶

Веома је битно уочити шта та граница раздваја: Запад – Исток, цивилизацију – дивљаштво, слободу – тиранију.⁶⁷ Такво разграничење се, сматра Милица Бакић-Хејден, „може протумачити у смислу симболичке географије као скала опадајућих вредности кад се иде од севера, односно запада (највиша вредност) до југа, односно истока (најнижа вредност)“.⁶⁸ На основу тога очигледно је да је за цео простор Балкана важило исто мишљење, иако крајем XIX и почетком XX века долази до великих промена на тлу Балкана. Појављују се нове државе

⁶¹ Како у појединостима тако и по општој структури, почетна поглавља Дракуле организована су као типичан балкански путопис из друге половине XIX столећа. (Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*, стр. 96.)

⁶² *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁶³ Rasin, *Bajazit*, други предgovor (преузето из Grgorišar, A., *Struktura Saraja...*, стр. 139).

⁶⁴ *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁶⁵ Ehrenpreis, Marcus, *The Soul of the East: Experience and Reflections*, New York, Viking, 1928, стр. 11–13 (преузето из Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 249–250).

⁶⁶ Jezernik, B., *Divlja Evropa...*, стр. 26

⁶⁷ „Путници који су прелазили османлијску границу у XIX веку или касније прелазили су не само са Запада на Исток него и из цивилизације у дивљаштво, из слободе у тиранију.“ R. and K. Bruse, *Letters from Turkey*, pp. 34. (преузето из Jezernik, B., *Divlja Evropa...*, стр. 26).

⁶⁸ Bakić-Hayden, Milica, *Varijacije na temu Balkan*, Beograd, 2006, стр. 35.

које теже да се повежу са Европом у сваком погледу, а да у исто време раскину са прошлoшћу која их је оптерећивала.

Код Кополе се стиче утисак да читава структура деспотског двора⁶⁹ постоји и код Дракуле. Постоји харем, три следбенице, вампирице које се појављују на почетку и које „цеде живот“ из Харкера, затим Харкерова, односно Дракулина невеста Мина и њена пријатељица Луси. Ренфилд, верни слуга којем је обећан вечни живот, у телепатској је вези са господаром. Њега можемо посматрати као евнуха, задуженог за најважније послове господара. Он се брине о господаревој храни; шаље Харкера, односно Хутера, у Трансилванију, индиректно му говорећи циљ његовог путовања: „Зар је битно ако вас кошта мало бола или чак мало крви?“⁷⁰ Или: „Коштаће те доста зноја. Вероватно нешто крви.“⁷¹ Брине се о господаревој безбедности, упозоравајући га када свиће: „Господару, господару пазите!“⁷² Кад господар умире, он то осећа. Предводи господареву армију у походима: „Иди сада до Риге. Армија пацова и црна смрт су са тобом.“⁷³ За издају или неизвршавање дужности евнуси су кажњавани суровом смрћу. Ту судбину дели и Кополин Ренфилд. Господарева „лична гарда“ су „грофови Цигани, до смрти одани ономе кога служе“.⁷⁴ Њихов задатак су прљави послови за господара. Они пуне сандуке земљом из подрума (Копола, Мурнау) и отпремају их на брод (Копола, Мурнау), штите господара од потере коју предводе уједињене силе Запада (Копола), служе му, јер они су ти који „знају“ и који су били „с друге стране“ (Херцог). Становништво Трансилваније представља остале поданике, који му не служе *de iure*, већ формално, јер су у константном страху од Дракуле.⁷⁵ Сцена у којој Харкер, односно Хутер, свраћа у гостионицу да се одмори, приказана код Мурнауа и Херцога, јасно показује у ком су односу становништво и гроф Дракула. Они га се плаше и њихово кретање је ограничено, не смеју да прелазе одређену границу, Борго кланац, јер он господари тим пределима. Будући да су у подређеном положају, потчињени су Дракули, који у њима изазива страх.

Једна ствар која је својствена источњачким деспотима јесте да су свеприсутни. Њихове очи виде све – *Путујући кроз Персију, Пол Лука и Шарден свуда су осећали да на њих мотре 'краљеве очи'*.⁷⁶ Жилијен Вио, познатији као Лоти,

⁶⁹ О структури деспотског двора погледати: Gorišar, A., *Struktura Saraja...*

⁷⁰ *Nosferatu, a Symphony of Horror*, Friedrich Wilhelm Murnau (1922).

⁷¹ *Nosferatu, The Vampyre*, Werner Herzog (1979).

⁷² *Nosferatu, a Symphony of Horror*, Friedrich Wilhelm Murnau (1922).

⁷³ *Nosferatu, The Vampyre*, Werner Herzog (1979).

⁷⁴ *Bram Stokers Dracula*, Francis Ford Coppola (1992).

⁷⁵ „Страх је... саставни део основног начела сваког облика владања. У деспотизму то је страх од смрти. Страх који је у питању у деспотизму јесте страх од смрти, у коме се испољава човекова љубав према самом себи.“ (Gorišar, A., *Struktura Saraja...*, стр. 42–43, 44).

⁷⁶ Gorišar, A., *Struktura Saraja...*, стр. 67.

„осећа на себи, мрачне погледе у којима се огледају фанатизам и нешто недокучиво“.⁷⁷ Кополин Харкер се нашао у сличној ситуацији. Путујући возом, док чита писмо које му је послао Гроф, осећа да га мотре Дракулине очи. Тај мотив је представљен тако што су у даљини изнад планина на небу оне и приказане.

Такође је важно обратити пажњу и подробније анализирати полигамију и сексуалну активност Дракулину. Како је забележио Гроришар у *Структури Сараја*: „Мушкарац може да има две жене, па чак и бесконачно велики број жена.“⁷⁸ Полигамију су увек осуђивали хришћани и посматрали је као богохулно дело неверника (муслимана).⁷⁹ Код Мурнауа и Херцога постоји еротска сцена на крају филма која није преузета од Стокера, већ је убачена у филм.⁸⁰ За разлику од њих, Копола, који се верно држао Стокеровог дела, отишао је корак даље у приказивању еротских сцена.⁸¹ Веома је занимљив ритуал током сексуалних односа Дракулиних, где прво он пије жртвину крв, а потом она његову. Поставља се питање зашто Кополин Дракула мушкарце убија, сисајући им крв, док жене претвара у вампире, пуштајући их да окусе његову крв.⁸² У овом случају на Дракулу се гледа као на метафору за британско (то јест, пуританско) одбацивање страсти.⁸³

Стереотипи, који су предмет овог истраживања, до свог крајњег одредишта, филмова, прешли су дуг пут. Стокерово дело било је само успутна станица. Корене тих стереотипа треба тражити у историјским приказима, путописима XIX века, те делима о народним веровањима на Балкану. Међутим, њихово анализирање треба да буде предмет неког другог истраживања. У овом раду примарна је визуелизација тих стереотипа.

Ни књига, ни филм немају намеру да искриве слику о некој историјској личности, догађају или земљи, а ако се то и деси, све је у служби приче. Ипак,

⁷⁷ Todorov, C., *Mi i drugi...* стр. 300.

⁷⁸ Grotišar, A., *Struktura Saraja...*, стр. 102.

⁷⁹ Као што смо поменули, Кополин Дракула има три следбенице или, како их Ван Хелсинг назива, *ђавоље кучке, курве ноћи, ђавоље конкубине*. У филму се да приметити да Дракула живи с њима, али се не зна у каквом су односу. Наредни његов следбеник је Луси. Да би на крају „под своје окриље“ примио и Мину, коју он сам назива својом невестом.

⁸⁰ Сцена у којој се главна јунакиња Луси, односно Елен, предаје Грофу како би заборавио на свитање и био уништен. Дракула, односно Орлок, док пије крв, додирује поједине делове тела младе девојке.

⁸¹ Дракула у два наврата има сексуални однос са Луси. Занимљиво је што оба пута нема људско обличје. Једина сцена у којој Дракула има сексуални однос у људском обличју је са Мином у менталној болници. Ритуал се понавља, пије њену крв, затим она његову.

⁸² „У већини случајева изгледало је да се Оријент огрешио о сексуалну пристојност; све у вези са Оријентом... лучило је опасан секс и слободу сношаја... угрожавајући хигијену.“ (Said, E., *Orijentalizam...*, стр. 226–227).

⁸³ Ajdačić, Dejan, „The Vampire Motif In European and Balkan Slav Literatures“, у: *Balkanistic Forum* (Blagoevgrad, Bugarska), бр.1 (1993), стр. 53–58. (преузето из Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...* стр. 101).

сведоци смо како су у стању да на крају то и учине. Анализом приче може се стићи до корена искривљења.

Времена у којима су настајали филмови дала су им посебну драж. Као што је на почетку речено, Мурнау је стварао у време немачког експресионизма, што његовом остварењу даје специфичан печат. Веома је битан и утицај који је извршио на Херцога, који је урадио римејк његовог филма, док је Копола радио остварење за комерцијалне сврхе. Оно што је заједничко за сву тројицу јесте то да су стереотипи о којима се овде говори уткани у причу. Будући да је Стокерово дело основа, то се и очекује. Међутим, постоји доста детаља који се не помињу код Стокера, а које су редитељи приказали. Такође, има нечега што је приказано другачије. Имајући у виду те разлике између писане верзије и филмованих верзија, можемо говорити о упућености, односно неупућености редитеља у материју коју су обрађивали.

Због потреба приче долази до сатанизације личности, земље и народа, па тако данас за већину Трансилванија има лош призив. Поред тога што је приказана као дивна земља, богата шумама, високим планинама, дивљих и неукротивих потока и река, слика која у већини случајева дефинише Трансилванију је дворач на врху планине, до којег води кривудава пут у тамној олујној ноћи, где вребају бића демонског карактера. Слично је и са Владом Цепешом. Мало је људи који ће на Дракулу гледати као на средњовековног владара, бранитеља хришћанске вере, који се понашао сходно ситуацији. Дракула ће увек бити представљен као остарели гроф чудног понашања, чија га мрачна страна трансформише у ђавољег слугу, носфератуа, вампира.

Мањину, која на Трансилванију и Дракулу гледа другим очима, извесно представља румунски народ. Њихов став је позитиван у сваком случају. Међутим, питање њихове самоперцепције треба оставити за друга истраживања. На крају, поставља се питање зашто је Стокерово дело преведено на румунски језик тек после деведесет и три године од његовог објављивања?

Оно што се зна јесте да је Стокер грофу Дракули дао тело у које је Мурнау удахнуо дух, да би му на крају Копола даровао идентитет.

Summary

Dušan Protić

Stereotypes of Balkan in the Films about Dracula

The dual nature of Vlad Tepes (Dracula) has long been neglected by researches. According to some, vampires existed in European tradition since ancient times. However, the concept, and the word vampire as well, became popular in Europe since 1720-ies. The world most famous vampire was named in the work of Bram Stoker, *Dracula* (1897). Ever since, he will be the most present vampire both in literature and in cinematography. The question has been posed why the 15th century governor of Vallachia became the world's most famous vampire. Was it due to his cruelty, character of perhaps, Balkan ancestry? Cruelty and character distinguished Dracula from the others, but there were other rulers who were cruel and brutal for state reasons. Balkan ancestry had been extensively burdened by Byzantine and Ottoman heritage, yet very specific, which gave his a new dimension. It is that very combination between his character and Balkan ancestry that picked him up. Therefore, there is no wonder why Vlad Tepes (Dracula) had been shown as a metaphor for the Balkan case.